

درآمدی بر علم کتابشناسی^۱

تألیف دکتر محمود الهوش
تلخیص و ترجمه حسین علینقیان^۲

چکیده

این مقاله درباره علم کتابشناسی، مباحث لغوی آن، سیر تطور معنایی انواع کتابشناسی و تقسیم‌بندی‌های مختلف آن است. از هر گروه از کتابشناسی‌ها مثال‌هایی زده شده و مهم‌ترین کتابشناسی‌های ملی (کشورهای غربی و عربی) معرفی شده‌اند.

کلیدواژه‌ها

کتابشناسی، انواع کتابشناسی، کتابشناسی ملی

علم کتابشناسی و تطور معنایی آن در گذر تاریخ

کتابشناسی یا فن/علم وصف کتاب، در قرن بیستم به دلایلی اهمیت ویژه‌ای یافت؛ یکی احتیاج به سازوکاری موثر در ثبت و ارائه اسناد و وثایق ارتباط انسانی در عصر جدید در مواجهه با پیشرفت وسیع نشر؛ و دیگر نیاز ویژه کشورهای پیشرفته به دستیابی به اطلاعات علمی و فناوریانه. این گفته درست است که بدون وجود کتابشناسی، اسناد و مدارک مدنیت از میان خواهد رفت و برای رفع نیازهای انسان قابل استفاده نخواهد بود. کلمه *بیبلیوگرافی*، در اصل از زبان یونانی آمده است. این واژه مرکب از دو کلمه یونانی است: *Biblion* (به معنای

کتابچه که مصدر *Biblos* به معنای کتاب است و *Graphia* که اسم فعل مأخوذ از *Graphen* به معنای نگارش یا می‌نگارد است و صورت ترکیب یافته این دو، *Bibliographia* خواهد بود. زبان لاتین این واژه را بدون تغییر از زبان یونانی اخذ کرده است و در عصر جدید، این واژه به صورت معرب به زبان عربی راه یافت و سپس به اصطلاحی شایع مبدل گشت که مفهوم آن چنین است: علمی مستقل که از مهم‌ترین شاخه‌های علوم کتابخانه‌ای و اطلاع‌رسانی به‌شمار می‌رود به طوری که شبکه بزرگی از موضوعات و مجموعه پیچیده‌ای از روش‌ها و تحقیقات را تحت پوشش قرار می‌دهد. زیرا وظیفه آن، بررسی

۱. این مقاله ترجمه و تلخیص بخشی از کتاب: *المدخل الی علم البیبلیوگرافی*، اثر دکتر ابوبکر محمود الهوش (چاپ اول، المكتبة الاکادیمیة، مصر، ۲۰۰۱ میلادی) است.

۲. کارشناس مترجم زبان عربی

توليدات فکری انسان در چارچوبی بود که هم‌روزه گسترش می‌یافته است (۱۰۸).

واژه بيبليوگرافي در اصل لغوی آن همچنان که در عصر هلنی تداول داشت. به معنای نوشتن یا استساخت کتاب‌ها بود. آن‌گاه به زبان لاتین و از آنجا به زبان‌های جدید اروپایی و سپس به دیگر زبان‌های دنیا منتقل شد. پس از قرن ۱۷ معنای آن از نوشتن کتاب‌ها به مفهومی دیگر یعنی نوشتن درباره کتاب‌ها تغییر یافت. هارولد لایندر^۱ نوشته اولین استعمال واژه کتابشناسی

واژه بيبليوگرافي در اصل لغوی آن همچنان که در عصر هلنی تداول داشته به معنای نوشتن یا استساخت کتاب‌ها بود.

در این معنا، در ۱۹۳۳ با انتشار کتاب کتابشناسی سیاسی توسط گابریل نوده^۲ به ترجمه سید (۷:۷) و نوبل مالکس^۳ آن را تأیید کرده است (۶: ۳۸-۳۹).

واژه با اصطلاح کتابشناسی از قرن هفدهم تاکنون دچار تطور و تغییراتی شده است. برای مثال در جنگ فینک^۴ که در ۱۷۶۱ انتشار یافته کتابشناسی را فردی که کتاب‌ها را می‌نویسد یا استساخت می‌کند (۱۱۳) معرفی کرده است. آن‌گاه انتقال معنایی مهمی از واژه کتابشناسی صورت گرفت و آن همان نوشتن درباره کتاب‌ها بود. این انتقال معنایی برای اولین بار در ۱۷۶۳ در فرانسه رخ داد. سپس این مفهوم یعنی کتابت کتاب‌ها از اواخر قرن هجدهم به افول گرایید. سپس این معنای اخیر و شایع نوشتن درباره کتاب‌ها، تغییر و تطورات زیر را به دنبال داشته است.

در جنگ آکسور^۵، کتابشناسی به صیغه‌های مختلفی براساس ترتیب پیدایش آنها آمده است (۱۶: ۴۶).

الف. کتابشناس (Bibliographer)

۱. کتاب یا نامخ کتاب‌ها: در آنجا آمده که این معنا در سال ۱۶۵۶ به کار رفته و دو نویسنده یعنی بلانت^۶ و فینینگ^۷ آن را در ۱۷۶۱ به کار برده‌اند. این معنا هم اکنون مهجور است و در جنگ آکسور^۵ نیز به آن اشاره کرده است.

۲. کتابشناس: یعنی کسی که کتاب‌ها را توصیف می‌کند و درباره موضوعات و چاپ و نشر آنها، می‌نویسد. در جنگ آکسور^۵ برای این معنا به دو متن از دو نویسنده به نام‌های دیدین^۸ و باکل^۹، استشهد کرده است.

ب. کتابشناسی (Bibliography)

۱. نوشتن یا استساخت کتاب‌ها که در ۱۶۷۸ به کار رفته و معنای مهجوری است.

۲. توصیف روشمند کتاب‌ها و گزارش تاریخ تألیف، چاپ، انتشار و چاپ‌های مختلف کتاب‌ها. در جنگ آکسور^۵ برای این مفهوم استشهدهایی مربوط به سال‌های ۱۷۱۴، ۱۷۵۴ و ۱۷۷۰ آورده است.

۳. کتابی که متضمن همین جزئیات باشد این معنا در ۱۷۳۸ پیدایش یافت.

۴. فهرست کتاب‌های یک مؤلف یا یک کشور، یا موضوع یا تفکری مشخص. این معنای کتابشناسی در خلال سال‌های ۱۷۶۹ تا ۱۷۹۹ به وجود آمد و آکسور^۵ در این ارتباط متونی را شاهد آورده است (۱۶: ۴۶).

ج. Bibliographical

مربوط به کتابشناسی است و در ۱۸۰۲ ظهور یافت.

د. Bibliographically

که زیرمجموعه کتابشناسی است و در ۱۸۱۴ پدید آمده است. محققان برای غلبه بر این واژه اصطلاح بيبيلوژي^{۱۰} را ترجیح داده و به کار بستند. اما این اصطلاح، اشاعه نیافت. واژه بوک لرن^{۱۱} نیز در مواردی استعمال می‌شده اما مانند اصطلاح قبلی شایع نگردید. پولارد^{۱۲} در چاپ یازدهم

دانشنامه بریتانیا که درباره کتابشناسی مطلب نوشته، عنوان مقاله‌اش را بيبيلوگرافي و بيبيلوژي قرار داده است (۱۴: ج ۳، ص ۹۰۸).

دانشمند کتابشناس، والتر گرگ^{۱۳} (۱۸۷۵-۱۹۵۹)، دوبار جداگانه و در دو سخنرانی ارائه شده در همایش کتابشناسی در ۱۹۱۲ و ۱۹۳۲ به دلیل اشاعه نیافتن اصطلاح بيبيلوژي اظهار تأسف کرد (۸: ۳).

با وجود قیل و قال‌هایی که درباره دقیق بودن اصطلاح بيبيلوگرافي انجام شده اما این اصطلاح به‌ناچار، شایع و مشهور شد و والتر گرگ در تعریف کتابشناسی تأکید کرد که آن بررسی و تحقیق در مورد کتاب‌ها به‌عنوان موضوعی مادی و جدای از محتوای ادبی آنهاست. در این صورت او با تأکید بر جنبه مادی کتاب، میان تحقیق

1. Harold Linder
2. Gabriel Naudé

3. Nevill Martin
4. Fenning

5. Blount
6. Dibdin

7. Buckle
8. Bibliology

9. Book Lore
10. Pollard

11. Walter Greg

کتابشناختی و تحقیق موضوعی یا علمی، تفاوت و تفکیک قائل شده است. او در ۱۹۴۵ همان تعریف از کتابشناسی را دوباره تکرار کرد (۴:۱۸).

با توجه به موضوعاتی که در آنها به گونه‌ای اصطلاح کتابشناسی به کار رفته و نیز با مراجعه به اصطلاحنامه انجمن کتابخانه‌های آمریکا یک شمای کلی از این علم به دست می‌آید و می‌توان چهار معنا را از آن استخراج کرد (۱۱:۱۱).

۱. بررسی شکل یا جنبه مادی کتاب‌ها با مقایسه و توجه به اختلاف در انتشار و تفاوت‌های چاپی و نسخه‌های مانند تعیین تاریخ متون و نقل آن؛

۲. گزارش و توصیف کتاب‌ها به شیوه‌ای صحیح و مرتبط با تألیف و چاپ‌ها و شکل مادی آنها؛

۳. تهیه فهرست کتاب‌ها و نقشه‌ها و موارد مشابه؛

۴. کاتالوگ-فهرست کتاب‌ها و نقشه‌ها و موارد دیگر؛ در بیانیه‌ای که از طرف کتابخانه کنگره در ۱۹۵۰ صادر شد (۱۹:۱۳)، خلاصه اهداف و وظایف کتابشناسی به این شرح اعلام گردید:

۱. هدف کتابشناسی این است که تا حد ممکن برای پژوهشگران محققان و مریبان امکان‌ساخت آنچه انتشار یافته و تغییرات و تحولات در زمینه نشر را در هر یک از میدان‌های تخصصی در همه جای دنیا فراهم آورد؛

۲. به تحقیقات و اجرای طرح‌های موفق‌باری برساند؛

۳. راهکارهایی برای رشد و شکوفایی تمدن‌ها و فرهنگ‌ها و پیرمندی‌ساختن افرادی که به نوعی بر مکتوبات و منابع شناسنده تمدن تکیه می‌کنند، ارائه کند؛

۴. به اشاعه اطلاعات و معلومات و اعتلای دانش‌ها در زمینه‌های گوناگون کمک کند.

یونسکو و کتابخانه کنگره مفهوم کتابشناسی را در کتابی با عنوان خدمات و تحقیقات کتابشناسی کتابخانه کنگره، وضعیت کنونی و امکان‌پذیری به‌طور گسترده توضیح داده‌اند (۱۱:۱۷).

کتابشناسی: فن یا علم؟

کتابشناسان در اینکه آیا کتابشناسی علم است و یا فن، نظراتی مختلف دارند. به تعبیری دیگر آیا کتابشناسی صرفاً تحقیق علمی است یا یک کار اجرایی در زمینه‌ای مشخص؟

با وجود نظرات زیادی که در این زمینه ارائه شده است، احتمالاً می‌توان گفت که واقعیت میان این دو نهفته است (۴:۱۲). علم به معنای روش و طریق است و فن یعنی عرضه و ارائه موثر یک چیز.

فن در این مورد متضمن ثبت کتاب‌ها و مواد مکتوب دیگر است اما علم با صنعت کتاب‌ها و تدوین آنها مرتبط است. علم یا فن در کتابشناسی جوانبی متعدد دارد کتابشناسی تحلیلی یا انتقادی، پژوهشگر را به کتابشناسی تاریخی که وظیفه‌اش بررسی تاریخ کتابت، چاپ، تجدید و کتاب‌آرایی است، سوق می‌دهد و اینها همگی در محدوده فن نیز قرار دارند.

برخی نظرات، کتابشناسی را علم دانسته و بر آن اصرار کرده‌است و برخی نیز جانب فن را گرفته‌اند. اما در حقیقت باید گفت، کتابشناسی نه علم مطلق است و نه فن مطلق بلکه آمیزه‌ای است از علم و فن. فن در اینجا ثبت و ضبط کتاب‌ها و علم، صنعت کتاب‌هاست (۳:۱۳). اسماعیل^۱ گفته: هر علمی در عرضه موضوع خود فن است و هر فن در روش خود علم است.

فهرست کتاب‌های یک مؤلف یا یک کشور، یا موضوع یا تفکری مشخص، این معنای کتابشناسی در خلال سال‌های ۱۸۶۹ تا ۱۸۷۹ به وجود آمد.

مالکس معتقد است که نمی‌توان گفت کتابشناسی فن یا علم است. او در نهایت به یک نتیجه موقت رسید و آن این است که: کتابشناسی توصیفی، جدای از دیگر کتابشناسی‌ها، علم به حساب می‌آید در حالی که کتابشناسی شمارشی (نظام یافته)، فن مجرد است. اما روبینسون^۲ قبلاً نظر دیگری داده و گفته است: کار ما در جدول فنی است اما این فن به علم کتاب و شناخت زبان و تولیدات فکری، بسیار نیاز دارد. مقایسه تحلیل مالکس با تحلیل کتابشناس انگلیسی سر استیون^۳، که هفتاد سال پیش در کتابش با نام هدف کتابشناسی در مجموعه چهارم شماره ۱۱۳ (۱۹۳۲) در صفحات ۲۲۵-۲۲۸، ارائه کرده مهم خواهد بود. وی همه وظایف کتابشناسی را به پنج مرحله بدین قرار تقسیم کرده است:

1. Fisdale
2. Robinson

3. Sir Steven

۱. گردآوری.

۲. برشماری.

۳. توصیف.

۴. ضبط و تنظیم و تحلیل.

۵. نتیجه (۱۷: ۱۲-۱۸).

گردآوری، برشماری و توصیف، از کارهای فنی محض به‌شمار می‌رود و تحلیل و نتیجه دو کار علمی و در عین حال به‌مانند کتابشناسی توصیفی هستند. اما هر چه هست می‌توان گفت که جنبه علمی موضوع نهایتاً به جنبه فنی منجر و منتهی می‌شود و بنابراین چندان تفاوتی ندارد که کتابشناسی را فن دانسته و یا علم تلقی کنیم.

انواع کتابشناسی

کتابشناسان معتبر درباره انواع شاخه‌های این موضوع و نامگذاری‌های آن، چندان اختلافی نداشته‌اند. اسدایی و دیگران کتابشناسی را به سه نوع تقسیم کرده‌اند:

۱. تاریخی: که شامل بررسی تاریخی روش‌های گوناگون تولید کتاب از لحاظ چاپ و تزئین آن می‌شود.
۲. تحلیلی یا انتقادی: که شامل تحلیل مفصل ترکیب کتاب و توصیف آن می‌شود.
۳. شمارشی یا نظام‌یافته: که وظیفه‌اش برشماری و آماده‌سازی فهرست کتاب‌ها و جمع‌آوری فهرست‌های کتابشناسی است.

در عین حال گرگ و بسترمن^۱ دو نوع تحلیلی و تاریخی را تحت یک عنوان یعنی انتقادی تعبیر کرده‌اند اما همگان در مورد نوع سوم یعنی نظام‌یافته اتفاق نظر دارند. به هر حال تفاوتی آشکار میان کتابشناسی تاریخی و تحلیلی وجود ندارد ولی هر دو بر علمی‌گامی بر تحقیق درست است. استوارند کتابشناسی نظام‌یافته در حقیقت، کاری فنی به‌شمار می‌رود. همچنین سه نوع یاد شده در هم تنیده و غیرقابل تفکیک‌اند و کتابشناسی علمی این توانایی را دارد که محققان را در تحقیق روی جزئیات کتاب و ترتیب زمانی چاپ‌های مختلف آن - با تکیه بر اسلوب‌هایی چون جلب‌بندی کتاب و ویژگی‌های اوراق آن - باری دهد.

۱ کتابشناسی تاریخی

این نوع کتابشناسی مربوط به تاریخ کتاب به‌طور کلی است. تاریخ در این مجال شامل همه رویدادها و

کوشش‌های کتابشناختی و صنعت کتاب و در درجداول کتاب‌های چاپی خواهد بود.

بسیاری از متخصصان کتابشناسی به این نوع کتابشناسی به چشم موضوعی ثانوی نگریده و آن را متعلق و جزئی از کتابشناسی عمومی و نه در حد کتابشناسی‌های مهم و جدی قلمداد کرده‌اند. بسیاری از متفکران در میدان تاریخ (به ویژه تاریخ‌نگاران جهانی) تلاش‌های زیادی در این زمینه کرده‌اند. در خلال قرن نوزدهم در خصوص مستندسازی وقایع تاریخی اهتمام فوق‌العاده‌ای شد و این اهتمام منجر به تأسیس کتابخانه اسناد عمومی در انگلستان و در نهایت تلاش برای حفظ اسناد تاریخی شد (۱۳۹: ۱۸).

کتابشناسی تاریخی صرفاً مربوط به کتاب به مفهوم محدود آن یعنی کتاب چاپ شده (که در خلال پانصد سال گذشته مشهور شده) نیست، بلکه براساس آرای گرگ کتاب شامل همه اسناد متشکل از رموز زبانی (۱۳۹: ۱۸) و قطعات سنگی و حتی کاغذهای پاپیروس و دست‌نوشته‌ها و لوح‌های موم‌نمود - در هر زمان - است. با همه اینها می‌توان کتاب چاپ شده را معامله کرد و همگی اینها تحت موضوع کتابشناسی قرار دارند. بر این اساس حتی نقوش دیوارها هم شامل موضوع کتابشناسی می‌شوند. کتابشناسی تاریخی در اصل به بررسی تاریخ کتاب می‌پردازد چنانچه کتاب عبارت از یک رسالت فکری ثبت شده و قابل تداوم با رموزی مشخص باشد؛ بنابراین تاریخ کتاب یا کتابشناسی تاریخی بر سه محور استوار خواهد بود (۱۳۲: ۲-۱۳۳).

الف. رمزی که اطلاعات یک کتاب به وسیله آن به ثبت رسیده است. این رمز همان نگارش یا همه انواع آن است و شامل صوت یا شکل یا هر دو می‌شود چنانچه این رمز می‌تواند یک کد راهنمای یا لیتری نیز باشد.

ب. وسیله و واسطه‌ای که اطلاعات، به وسیله آن و یا بر روی آن ثبت می‌شود این وسیله ممکن است از مواد طبیعی که انسان در می‌یابد باشد و یا از مواد مصنوعی که انسان برای این کار تولید می‌کند. همچنین وسایلی که برای ثبت اطلاعات به کار می‌رود گاه وسایلی تقلیدی یا ابتدایی مانند قلم و دوات بوده و گاه جدید. همچون چاپ و اشعه لیزر.

ج. اطلاعات یا رسالت فکری که مؤلف آن را به خواننده

الفا می‌کند و این همان چیزی است که در تاریخ کتاب به نام تاریخ اندیشه یا تاریخ علم شناخته می‌شود. تاریخ اندیشه سه بعد از رسالت فکری را بررسی می‌کند موضوع یا شاخه و نشأت و تطور آن؛ مهم‌ترین مؤلفان در آن موضوع همراه با تباط آنها با تغییر زمان و آنگاه مهم‌ترین کتاب‌هایی که در آن موضوع نگاشته شده‌است به همراه ارتباط این کتاب‌ها با تغییر زمان و با مؤلفان در آن موضوع.

۲. کتابشناسی تحلیلی و متنی

با وجودی که کتابشناسی به‌طور معمول راهنمای اطلاعات، شناخته می‌شود اما تعریف دیگری قبل از آن وجود دارد و آن بررسی تفصیلی شکل مادی کتاب است که به نام کتابشناسی تحلیلی شناخته می‌شود این نوع از کتابشناسی به توصیف مادی کتاب می‌پردازد اما کتابشناسی متنی فراتر از توصیف مادی، به اختلافات متنی کتاب‌های خطی و چاپی و چاپ‌های مختلف یک کتاب می‌پردازد و غالباً در تحقیق علمی این دو با نام کتابشناسی تحلیلی - متنی خوانده می‌شوند (۳۱:۱۵).

از قرن هجدهم علم کتابشناسی را برای تحلیل و توصیف مادی کتاب‌ها به‌کار بردند و کتابشناسی به‌تعیین چاپ‌های اول و بهتر، می‌پرداخت. اما در قرن بیستم تلاش‌ها بیشتر صرف در امور فناوری چاپ، همچون بررسی اصلاح چاپ‌ها، چاپ‌های مسروقه و اسلوب‌های چاپ و مانند آنها گردید.

بررسی چاپ و شکل مادی کتاب‌ها، کتابشناسی تحلیلی یا نقادانه نام گرفت و به توصیف تفصیلی و ظاهر کتاب‌ها، کتابشناسی توصیفی^۱ اطلاق گردید.

گفتنی است که تفاوت آشکاری میان کتابشناسی تحلیلی و متنی وجود دارد و آن این است که کتابشناسی تحلیلی بیشتر به جنبه مادی کتاب به قصد استنباط و ریکردهای کلی تولید آن در زمانی مشخص یا مکانی ویژه می‌پردازد و در میان جنبه‌های مادی، مواردی مانند صفحه عنوان، هوامش، شماره گذاری، اختلاف چاپ‌ها، ورق و ویژگی‌های فنی و هنری آن و بافت متن در این نوع کتابشناسی بررسی می‌شود. حال آنکه کتابشناسی متنی بیشتر به متن کلمات مؤلف و بررسی متن مؤلف و انتقال این متن از نسلی به نسل دیگر و از مکانی به مکان دیگر می‌پردازد به‌علاوه بررسی ارتباطات میان متون مختلف از لحاظ سرعت، گزینش، اختصار، شرح، تعلق و تقریر

به این کتابشناسی مربوط می‌شود. از طریق کتابشناسی متنی امکان انتساب کارهای مجهول به مؤلفان حقیقی فراهم می‌آید. همچنانکه از طریق کتابشناسی تحلیلی، امکان انتساب کتاب به ناشر یا چاپ‌کننده فراهم می‌آید. این دو کتابشناسی با هم در تعیین هویت کتاب و تشخیص چاپ‌های تزویری از قانونی، مساعدت می‌کنند (۱۳۳:۲-۱۳۴).

مهم‌ترین کتاب‌هایی که کتابشناسی را از این جنبه بررسی کرده‌اند دو کتاب زیر هستند:

در قرن بیستم بررسی چاپ و شکل مادی کتاب‌ها کتابشناسی تحلیلی یا نقادانه نام گرفت و به توصیف تفصیلی و ظاهر کتاب‌ها، کتابشناسی توصیفی اطلاق گردید.

مقدمه‌ای بر کتابشناسی^۲ این کتاب تألیف مک کروا است و در ۱۹۲۷ به چاپ رسید و امروزه اثری قدیمی به‌شمار می‌رود کتاب جدیدتری که تکلمه و ادامه کتاب قبلی است با عنوان مقدمه‌ای جدید بر کتابشناسی^۳ از فیلیپ گس کل که در ۱۹۷۲ به چاپ رسید.

۳. کتابشناسی نظام‌یافته

فهرست کتابشناسی را می‌توان به‌نقشه یا یک عکس یا تصویر توضیحی، تشبیه کرد این فهرست، راهنمای شایسته‌ای برای یک کتابدار و کتابشناس در جهان عریض و وسیع و آشفته کتاب خواهد بود. همان‌طور که هیچ کشتی‌بانی بدون وجود نقشه یا تصویر راهنما، در ناوردی نکرده‌است، در عالم کتاب نیز هیچ کتابداری نمی‌تواند بدون وسایل و فهارس کتابشناسی، آرزوی ابطای نقش مؤثر در این عرصه را در سر بیرون آورد (۲۵:۱۵).

در خواست کتاب از طریق عنوان یا مؤلف یا موضوع، یک درخواست معمولی است که به‌طور عادت، فهرست (ایندکس) کتابخانه جوابگوی این نیاز خواهد بود. اما فهرست کتابخانه در جایی که محتویات یک کتاب مورد تقاضا باشد، جوابگو نخواهد بود و یا در جایی که کتاب مورد نظر در کتابخانه موجود نباشد و یا معطل مورد تقاضا

1. Critical or Analytical
2. Descriptive Bibliography

3. R.B.Mc Keron. An Introduction to Bibliography
4. Philip Gas Kell. A New Introduction to Bibliography

در قالب نشریات و جزوه‌های کوچکی که معمولاً جزء فهرس نیستند قرار داشته باشد. در اینجا فقط کتابشناسی نظام یافته است که با فهرست های مرتب و منظم خود به این مهم می پردازد.

کتابداران و نیاز به کتابشناسی های نظام یافته به طور معمول هنگامی که کتابداران از کتابشناسی سخن می گویند منظورشان عموماً کتابشناسی نظام یافته یا همان

کتابشناسی ها به طور قطع شامل سه عنصر و ویژگی زیر هستند
الف. جامع و کامل بودن
ب. دستیابی به اطلاعات جزئی
ج. اشکال مختلف

فهرست کتاب ها یا نوارهای صوتی و تصویری و مانند آنهاست. هدف این فهرست، کمک به مراجعه کنندگان در دست یابی به مواد مورد نظر با شناخت مکان دقیق منابع و مواد است به طوری که گستره های وسیع از موضوعات و عناوین را شامل شود. معدل کنونی عناوین منتشر شده در سطح جهانی و منطقه ای تقریباً معادل سه برابر رشد آدمیان در سراسر عالم است. این در حالی است که آموختن فزاینده اما کتاب ها در جای خود نگهداری می شوند و همواره زنده اند.

مسئله ای که اکنون کتابشناسان را مشغول داشته این است که انتشار کتاب ها و تولیدات فکری با این کثرت و گستردگی موجب نبود اشراف کامل بر کتاب ها و ثبت و ضبط آنها خواهد شد (۲۰۹). آمار زیر بیانگر حجم بالای تولیدات فکری است که جای تأمل و دقت دارد.

- از ۱۹۵۵ تا ۱۹۷۵ - یعنی طی ۲۰ سال - تعداد عنوان ها از ۲۶۹,۰۰۰ عنوان به ۵۶۸,۰۰۰ عنوان افزایش یافت. این آمار در ۱۹۹۶ به بیش از ۸۰۰,۰۰۰ عنوان رسید.
- در ۱۹۰۰ م حدود ۱۰,۰۰۰ نشر به منتشر می شد و هم اکنون این رقم به یک میلیون بالغ می شود.
- برخی بر آورد کرده اند که اطلاعات منتشر شده در

هر ۱۰ تا ۵۰ سال به دو برابر افزایش می یابد. البته معدل رشد سالانه تولیدات فکری در اینجا میان ۸ تا ۴ درصد منظور شده است. برخی آمارها نشان می دهد که تولیدات سالیانه اطلاعات اسنادی به ۱۲ تا ۱۴ میلیون سند می رسد. همچنین تعداد افرادی که در این تولیدات سهیم هستند میان ۲۵ تا ۳۵ میلیون نفر متغیرند. همچنین آمار نشریات کنونی در سطح جهانی نزدیک به یک میلیون است و پیش بینی می شود در هر سال نزدیک به ۱۵ هزار نشریه جدید به آنها اضافه شود (۳۰۹).

بحث و جدل های زیادی در باره تعداد دقیق اطلاعات انتشار یافته در سال های گذشته صورت گرفته اما در این میان کمیت و بر آورد حجم اطلاعات چندان مهم نیست بلکه کیفیت و نوع اطلاعات اهمیت دارد.

کتابشناسان، کتابداران و به کارگیری کتابشناسی ها

کتابشناسان عمدتاً از کتابشناسی، ضبط و راهیابی به اطلاعات را می خواهند لذا کتابشناسی ها به طور قطع شامل سه عنصر و ویژگی زیر هستند:

الف. جامع و کامل بودن
مراجعات باید توسط کتابشناسی - خواه کتابشناسی جزئی یا مجموعه ای - به اسناد ملی در همه زمینه ها دست یابد. اسناد و اطلاعاتی که بهنگام بوده و نیز اطلاعاتی که در گذشته انتشار یافته و یا پیشنهاد نشر آن در آینده ارائه می شود. مجموعه این اطلاعات می تواند فرامرز و فراتر از یک منطقه خاص باشد.

ب. دستیابی به اطلاعات جزئی
کتابشناسان معمولاً از کتابشناسی، یک مجموعه کلی از کتاب ها و نشریات، مخطوطات و مانند آن را در تصور دارند. حال آنکه بایسته است که یک کتابشناسی کامل، تحلیلی باشد به نحوی که کتابداران یا کتابشناسان را به جزئیات اطلاعات و اسناد علمی رهنمون سازد (۱۵).

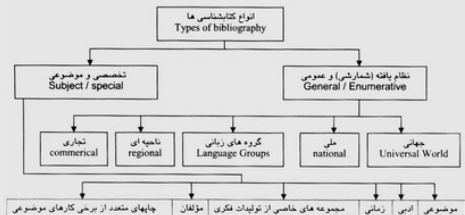
ج. اشکال مختلف
کتاب ها در بیشتر کتابشناسی ها، عنصر اساسی قلمداد می شوند. اما یک کتابشناسی جامع باید همه انواع و شکل های کارهای علمی و فکری انتشار یافته همچون گزارش ها و اسناد تا جدیدترین محمل ها را شامل شود.

انواع کتابشناسی

اگر به انواع کتابشناسی‌های نظام یافته نظری بپردازیم، انواع و اقسام متعددی از کتابشناسی‌های خاص و تخصصی و محدود در آنها یافت می‌شود. ویلیام کتر^۱ کتابشناسی‌های نظام یافته را به غربال‌های مختلف تشبیه کرده است. کتابشناسی‌های جهانی به مثابه بزرگ‌ترین غربال است، اما در حقیقت آن

عناصر گردآوری

از میان عناصر مهم جمع‌آوری اطلاعات، موارد زیر اساسی‌اند:
 زمان: کتاب‌های انتشار یافته در زمانی مشخص و محدود
 مکان: کتاب‌های انتشار یافته در منطقه ناحیه و یا شهری معین.

غربالی نیست که برخی کارها را باقی بگذارد و برخی کارها را رها کند. بلکه شبیه اسفنجی ست که همه چیز را می‌مکد. همچنین کتابشناسی‌های ملی و تجاری، شبیه غربالی ست که در داخل آن کارهای خاصی به صورت کاملاً جزئی و شمارشی، باقی می‌ماند مانند کتابشناسی نویسنده‌ای مشخص. (۱۵: ۲۸-۲۹)

نوع: کتابشناسی‌های کتاب‌ها، مقالات، نشریه‌ها، نقشه‌ها، نوارهای صوتی و تصویری و غیر آنها.
 موضوع: کتابشناسی‌های خاص در یک موضوع خاص؛ و موضوع می‌تواند شخص یا مکانی باشد.
 می‌توان انواع و اقسام کتابشناسی‌ها را به دو گروه بزرگ منحصر کرد که در هر یک انواع کتابشناسی‌ها داخل شوند. مطابق شکل بالا.

کتاب شناسی های جهانی^۱

از لحاظ نظری، کتاب شناسی جهانی را باید شامل همه تولیدات انتشار یافته و چاپ شده در زمینه های فرهنگی - شامل کتاب ها و غیر آن - از آغاز تاریخ تا کنون و نیز آینده دانست. یعنی ساختن یک شناسنامه جهانی برای همه تولیدات فکری انسان ها، و این رویایی غیر قابل تبدیل به واقعیت، بیش نیست. این از لحاظ نظری؛ اما در عمل می توان این گونه کتابشناسی ها را کتابشناسی ملی دانست که به زمان ها مکان با زبان انواع خاصی محدود نیست. برخی محققان برخی فهرس ملی و فهرس عمومی را که کتبفروشان بزرگ به بازار های جهانی صادر می کنند چیزی شبیه به کتابشناسی جهانی قلمداد می کنند. حال آنکه در عمل نیز کتابشناسی جهانی را باید یک رویا تلقی کنیم.

برخی دانشمندان کار تهیه یک کتابشناسی جهانی را آغاز کردند دانشمندی چون پل اولته^۲ (۱۸۶۸-۱۹۴۴) و هنری لافونتن^۳ (۱۸۵۳-۱۹۳۲) در بروکسل به ۱۸۹۵. در این برنامه افزون بر ۱۲ میلیون فیش از تولیدات فکری دنیا جمع آوری شد و نقل شده است که به هنگام توقف این برنامه در ۱۹۱۸، تعداد فیش ها به ۱۵ میلیون رسیده بود گرچه این فیش ها از رشد و باافزاید هستند اما نمی توان آنها را مجموعه کتابشناسی جهانی قلمداد کرد. مدخل مناسب برای این گونه کتابشناسی های جهانی که همه کتاب های منتشر شده دنیا را ثبت می کنند همانا فهرس منتشر شده از کتابخانه های بزرگ دنیا همچون موز فیر بنایتا، کتابخانه ملی پاریس، کتابخانه لندن مسکو و فهرس کتابخانه کنگره ایالات متحده خواهد بود.

فهرس موزه فیر بنایتا^۴

این فهرست بر اساس ترتیب هجایی نام مؤلفان است و شامل کتاب های موجود در موزه فیر بنایتا است که از قرن ۱۵ میلادی تا پایان ۱۹۵۵ به زبان های مختلف به جز زبان های شرقی بدید آمده اند. این فهرست راهنمایی موضوعی دارد که هر پنج سال یک بار چاپ می شود و تا ۱۹۶۳ همه ساله با الحاقاتی بر آن فهرست، انتشار می یافت.

فهرس کتابخانه ملی پاریس^۵

این فهرست بر اساس ترتیب هجایی نام های مؤلفان است و اطلاعات و ویژه ای از کتاب ها به دست می دهد. این فهرست شامل همه کتاب های است که تا ۱۸۹۷ به کتابخانه ملی پاریس راه یافته اند. همچنین این فهرست شامل کتاب های می شود که اشخاص در کار تألیف آن دخیل بوده اند و شامل کتاب های تألیف یافته توسط سازمان ها نیست و شامل نشرها به هم نمی شود.

فهرس کتابخانه کنگره^۶

این فهرست بر اساس ترتیب الفبایی نام مؤلفان یا عناوین فیش های تهیه شده در صورتی که از مدخل های اصلی باشد) است و شغل کتب های موجود در کتابخانه کنگره در موضوعات و زبان های مختلف از ۱۸۹۸ می شود (۱۱۵) در حال حاضر فهرست مشترک ملی ایالات متحده^۷ جای فهرست یاد شده را گرفت است. فهرست اخیر همان طور دکتر لوئیس شورش^۸ نوشته؛ شامل کتاب های چاپ شده می شود و ۱۳ میلیون فیشی که به این دلیل تهیه شده بخش فکری از طریقی است که انتظار می رود همه اسناد تمدن بشری شامل کتب ها، مقالات و اطلاعات و مواد دیگری مستند سازی را از رسیدن به یک فهرست جامع شمارش و گزارش کند (۱۳:۱۷).

تهیه فهرست مشترک ملی، هزینه های کلانی در بر دارد چه می توان آن را تقریباً یک کتابشناسی جهانی قلمداد کرد. سر آغاز شکل گیری این رویا در ژو به ۱۹۵۶ بود یعنی زمانی که فهرست کتابخانه کنگره با فهرست مشترک ملی در آمیخت. تعداد مجلدات این فهرست برای آثار قبل از ۱۹۵۶ که در ۱۹۶۹ منتشر شد ۶۱۰ جلد بود و همان طور که گزارش شده تعداد این مجلدات برای کتاب های خلال سال های ۱۹۵۶ تا ۱۹۶۷ به ۱۲۰ جلد می رسد (۱۷:۱۲). این فهرست علاوه بر موجودی کتابخانه کنگره امریکا، شامل گزارشات و طبعات ۶۰۰۰ کتابخانه در جای ایالات متحده می شود.

کتابشناسی ملی^۹

کتابشناسی ملی مهم ترین ابزار ثبت کتابشناسی در هر کشور به شمار می آید. بیشتر کشورها در حال حاضر به انتشار کتابشناسی ملی دست زده و غالباً کتابخانه های ملی دست اندر کار این مهم بوده اند. کتابخانه های ملی

4. British Museum, Dept. of Printed Books, General Catalogue of Printed Books, London B.M., 1959.

5. Paris, Bibliothèque Nationale, Catalogue general des livres imprimés antérieurs, Paris, Imp. Nat., 1897.

6. U.S. Library of Congress, "A Catalogue of Books represented by U.C. Printed Cards Issued to 31 July 1942: An Author, Editor and Press, 1942: 1946-1977 Volumes.

7. National Union Catalogue.

8. Luis shores.

9. National Bibliography.

1. Universal Bibliography.

2. Pol Order.

3. Henry Lafontaine.

کتابشناسی ملی لیبی

کتابشناسی ملی لیبی در ۱۹۷۲ از طرف وزارت تبلیغات و فرهنگ لیبی انتشار یافت. این کتابشناسی شامل دو بخش می‌شود بخش اول مربوط به ثبت نشریات ۱۸۶۶ تا ۱۹۷۱ می‌شود که با ورود صنعت چاپ به لیبی و ظهور اولین روزنامه عربی با عنوان *طرابلس الغرب* به ۱۸۶۶ آغاز شد. در این بخش همچنین همروزنامه‌ها، مجلات

کتابخانه‌های ملی معمولاً در ثبت کتاب‌ها در کتابشناسی ملی بر آثار ملی که به طبق قانون نشر واگذار می‌شود تکیه می‌کنند.

و نشریه‌ها به استثنای نشریه‌های سالیانه در دو قسمت بررسی شده‌اند: قسمت اول شامل نشریه‌های جاری تا ژانویه ۱۹۷۲ و قسمت دوم شامل نشریه‌های غیر جاری شامل نشریه‌هایی است که از ۱۸۲۷ تا ۱۹۷۱ ادامه داشتند و سپس متوقف شدند. تعداد این نشریه‌ها در خلال سال‌های یادشده ۳۲۰ عنوان می‌رسد که شامل نشریه‌های عمومی و تخصصی به زبان‌های عربی و غیرعربی می‌شود. گزارش توصیفی نشریه‌ها شامل عنوان نشریه تاریخ اولین شماره (با سال انتشار) و سپس تاریخ توقف نشریه می‌شود. آن‌گاه بعد از موارد یاد شده توضیحات دیگر به شرح زیر می‌آید:

۱. زبان نشریه (در صورتی که غیر از عربی و یا به زبان عربی مختلط با زبان دیگر باشد)؛
۲. فاصله انتشار نشریه (روزانه، هفتگی، ماهانه و...)
۳. مبلغ تک شماره و اشتراک سالانه؛
۴. اسم ناشر؛
۵. عنوان مکانی که نشریه در آن فعال بوده؛
۶. حجم یا ذکر تعداد صفحات؛
۷. عنوان فرعی؛
۸. ذکر شمارگان آن؛
۹. هرگونه گزارشی که موجود و رنگری بیشتر درباره نشریه باشد؛
۱۰. در صورتی که زبان نشریه غیر عربی باشد ترجمه عربی (عنوان) می‌آید؛

معمولاً در ثبت کتاب‌ها در کتابشناسی ملی بر آثار ملی که طبق قانون نشر واگذار می‌شود تکیه می‌کنند. با اینکه بیشتر کشورها تحت حمایت و نظارت دولت دست به انتشار چنین کتابشناسی می‌زنند اما استثنائاتی نیز ملحوظ است. برای مثال ایالات متحده هلند کتابشناسی ملی شان بیشتر جنبه تجاری دارد. متولی تهیه کتابشناسی مملکت متحده با نام کتابشناسی ملی بریتانیا (BNB)، کتابخانه‌ها و ناشران و فروشندگان کتاب هستند. در آلمان شرقی این کتابشناسی توسط مؤسسه کتاب آلمان در لایپزیک منتشر می‌شود. مؤسسه مذکور را ناشران آلمان در ۱۹۳۱ تأسیس کرده‌اند. تهیه کتابشناسی فرانسه از ۱۸۱۱ آغاز شده است و به صورت هفتگی انتشار می‌یابد. این کتابشناسی حاوی کتاب‌ها، جزوات، مطبوعات دولتی، اطلس‌ها، نقشه‌ها و آثار موسیقایی براساس ترتیب مصنف هم‌اگر راهنمای سالیانه مؤلفان و عناوین و موضوعات است. از ۱۹۳۳ یک کتابشناسی تجاری به صورت ماهانه در این کشور انتشار یافت که شامل کتاب‌ها و جزوات انتشار یافته در فرانسه می‌شود همچنین رساله‌های دانشگاهی، اطلس‌ها، مطبوعات دولتی و دانشگاهی و کتاب‌های انتشار یافته به زبان فرانسه در همه دنیا را در بر می‌گیرد.

در ۱۹۷۱ دو فهرست یاد شده در یک فهرست با نام کتابشناسی ملی فرانسه ادغام شده و به صورت هفتگی انتشار می‌یابد و در هر ماه فصل و سال به صورت مجموعه نیز ارائه می‌شود.

کتابشناسی آلمان شرقی از ۱۹۳۱ م انتشار یافته و شامل دو بخش مطبوعات تجاری به صورت هفتگی و مطبوعات جمعیت‌ها و مؤسسه‌ها به صورت ماهانه می‌شود. انتشار کتابشناسی آلمان غربی از ۱۹۴۷ شروع شد و به صورت هفتگی با راهنمای مؤلف همراه با دیسکت رایانه‌ای (از ۱۹۶۸) ادامه یافت.

از دیگر کتابشناسی‌های ملی می‌توان به کتابشناسی آمریکا ۱۹۰۳-۱۹۲۴ که شامل آثار سال‌های ۱۶۳۹ تا ۱۷۹۹ است اشاره نمود و همچنین فهرست مختصر کتاب‌های چاپ شده در انگلستان اسکاتلند و ایرلند و کتاب‌های انگلیسی چاپ شده در خارج (۱۴۷۵-۱۶۴) که افرادی چون ویولارد و ردگریف^۱ در ۱۹۲۶ به تهیه آن اقدام کرده‌اند.

۱. مؤلف کتاب مملکت متحده را معادل بریتانیا کبیر با United Kingdom آورده است و نباید آن را با ایالات متحده آمریکا اشتباه کرد (لوپولستر).

2. Laying
3. Bibliographie De La France
4. R. Greet

۱۱. شمارۀ مسلسل نشریه که مربوط به راهنمای اصلی کتابشناسی شود
بخش دوم این کتابشناسی و یژه کتاب ها و تحقیقات اطلاعات مربوط به ۱۹۵۱ تا ۱۹۷۱ می شود. این بخش شامل سه قسمت مهم یعنی: مطبوعات ناشران و چاپخانه های تجاری و دانشگاه لیبی. همچنین مطبوعات حکومتی و انجمن های دیگر. و نیز مطبوعات آموزشی و کلاسیک می شود. از ۱۹۷۲ به بعد نام این کتابشناسی به کتابشناسی عربی یی تغییر یافت.

النشرة المصرية للمطبوعات

این نشریه از ۱۹۵۵ در قاهره چاپ می شد و از ۱۹۶۹ به نشرۀ الإبداع القانوني تغییر یافت. ماهنامه ای که به دفعات به صورت یکجا عرضه شد که یکی از آنها شامل ۱۹۵۵ تا ۱۹۶۰ و دیگری شامل ۱۹۶۱ تا ۱۹۶۲ می شود این نشریه به چهار بخش تقسیم می شود (۱: ۹۹-۱۰۰). در قسمت اول کتاب ها بر اساس موضوعی و رده بندی دیوینی مرتب شده اند و ذیل هر موضوع نام کتاب ها به صورت الفبایی آمده است. قسمت دوم شامل گزارش. کتاب های آموزشگاهی و کودکان بر اساس موضوع و همان رده بندی دیوینی می شود. در قسمت سوم نمایه عناوین کتاب ها. نمایه مؤلفان مترجمان و راهنمای موضوعات به ترتیب هجایی آمده است. در قسمت چهارم نیز به کتاب های انتشار یافته به زبان های اروپایی در مصر در خلال سال های یاد شده پرداخته شده و نمایه های و یژه ای برای آن تهیه شده است.

النشرة العراقية للمطبوعات

شمارۀ اول این نشریه در ۱۹۶۱ با عنوان نشرۀ الإبداع للمطبوعات العراقية به چاپ رسید و شامل مدخل های مطبوعات عربی و کردی و ترکی قدیم (ترکمانی) عراق. بود و مطبوعاتی را که در عراق به زبان های انگلیسی و دیگر زبان های اروپایی به چاپ می رسید در بر نمی گرفت. اما در شماره های بعدی به این کتابشناسی اضافه شدند این مجله کتابشناختی از شماره چهاردهم به البیلو غرافیه التونیسیه العریقه تغییر نام یافت.

کتابشناسی الجزایر

برای ثبت و حصر تولیدات محلی کتابخانه ملی الجزایر این نشریه انواری را به راه انداخت. این کتابشناسی که شامل کتاب ها و نشریات در موضوعات مختلف می شود در هر سال دو بار انتشار می یابد اولین شمارۀ آن در ۱۹۷۴ به چاپ رسید.

کتابشناسی ملی تونس

شمارۀ اول کتابشناسی ملی و جاری تونس که در ۱۹۷۱ به چاپ رسید شامل انتشارات ملی عبور یافته از قانون نشر می شود. در ۱۹۷۴ کتابشناسی گذشته تونس از ۱۹۵۶ تا ۱۹۸۶ انتشار یافت که شامل انتشارات غیر رسمی و بر اساس رده بندی دههی دیوینی و فهرست شده بر اساس شوبلجمن استاندارد فرانسه به اضافه نمایه های عناوین مؤلفان و جز آن است. در ۱۹۷۵ همچنین کتابشناسی گذشته تونس از ۱۹۶۹ تا ۱۹۷۳ شامل ۴۸۹ کتاب از منشورات غیر رسمی تونس بر اساس رده بندی دههی جهانی انتشار یافت. در همان سال کتابشناسی نشریات تونس با عناوین زیر انتشار یافت:

۱. البیلو غرافیه التونیسیه الدوريات العربیه ۱۹۶۰-۱۹۷۵:
۲. البیلو غرافیه التونیسیه الدوريات العلمیه ۱۹۵۶-۱۹۷۵.

کتابشناسی لبنان

کتابشناسی ملی لبنان از ۱۹۶۴ انتشار یافت و از ۱۹۷۱ با عنوان نشرۀ البیلو غرافیه اللبانیة برای دستاوردهای فکری و انتشاراتی لبنان از طرف دار المکتب الوطنیه به چاپ رسید. همچنین در خلال ۱۹۹۶ کتابشناسی ملی لبنان شامل همه انتشارات لبنان و انتشاراتی که در ۱۹۹۵ دربار فلبن به بحث پرداخته شد انتشار یافت. این کتابشناسی توسط شرکت مرس با هزینه وزارت فرهنگ و آموزش عالی لبنان به انجام رسید.

کتابشناسی ملی مغرب

انتشار این کتابشناسی از دهه ۶۰ میلادی توسط خزانه کتاب ها و اسناد عمومی مغرب آغاز شد. در شماره سال ۱۹۸۰ این کتابشناسی به مطبوعات مغربی (در دو زبان عربی و فرانسه) که به موجب قانون اسپاری مغرب وارد کتابخانه شده پرداخته است (۱۰). بخش اول شامل مطبوعات عربی و بخش دوم شامل مطبوعات صادره به زبان فرانسه است.

کتابشناسی ملی اردن

کتابشناسی ملی اردن از ۱۹۸۰ توسط انجمن کتابخانه‌های اردن با انتشار مجلد اول با عنوان السجل السنوی للاتاح الفکری فی الاردن لعام ۱۹۷۹ آغاز گردید. کتابشناسی ملی سوریه

در ۱۹۸۵ اولین مجلد کتابشناسی ملی سوریه (مربوط به ۱۹۸۴) انتشار یافت. این کتابشناسی در بر دارن اطلاعات، توصیفات و گزارش‌هایی از مطبوعات که در خلال ۱۹۸۴ به موجب قانون و بهسازی اندوخته سازی به کتابخانه‌های اسناد سوریه وارد شده است.

کتابشناسی ملی سعودی

کتابشناسی ملی سعودی جامع‌ترین کتابشناسی در کشور سعودی است. هدف این کتابشناسی حصر و تتبع تولیدات فکری در مملکت عربی سعودی است و با انتشاراتی که سعودی‌ها یا مؤسسات سعودی به نشر آنها همت گمارده و یا تألیفاتی که توسط آنها در خارج از کشور به چاپ رسیده است. آغاز انتشار این کتابشناسی از ۱۸۸۰ بود. کتابخانه ملی فهد مسئولیت گردآوری و حصر انتشارات مملکت سعودی را به عهده دارد. از فعالیت‌های این کتابخانه تدوین و انتشار معجم‌های لغوی عربیة ۱۹۲۵-۱۹۷۰ توسط علی جواد الطاهر است که به ترتیب الفبایی اسامی مولفان تهیه شده است. همچنین تألیف کتاب حرکة التالیف و النشر فی المملکة العربیة السعودیة توسط یحیی ساعانی که در آن حدود ۸۰۰ کتاب از مولفان سعودی یا خارجیان مقیم در آن کشور جمع‌آوری شده و شامل دو فهرست مؤلف و عنوان است که در ۱۹۷۹ به چاپ رسید.

کتابشناسی ملی بحرین

فعالیت برای تهیه کتابشناسی در بحرین در اواخر ۱۹۷۶ یعنی زمانی که راهنمای کتابخانه‌ها و مطبوعات بحرین انتشار یافت. آغاز گردید در ۱۹۸۰ اولین کتابشناسی مستقل در ۲۲ صفحه به زبان عربی منتشر شد.

این کتابشناسی شامل چهار بخش است: بخش نخست شامل مطبوعات دولتی است. بخش دوم شامل کتابشناسی مولفان است و بخش سوم شامل مجلات و جرایدی که در بحرین صادر شده و متوقف گردیده می‌شود. بخش چهارم نیز به روزنامه‌ها و مجلات جاری و مستمر بحرین می‌پردازد.

در ۱۹۸۴ راهنمای کتابخانه‌های عمومی و کتابشناسی بحرین به عنوان ضمیمه بخش دوم کتابشناسی بحرین در ۵۱ صفحه بزرگ شامل موارد زیر انتشار یافت:

۱. فهرست پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد؛

۲. کتابشناسی تألیفات بحرینی؛

۳. روزنامه‌ها و مجلات؛

۴. مطبوعات دولتی در ۱۹۹۱ شماره اول کتابشناسی ملی شامل کتاب‌ها و مطبوعات عربی که در کشور بحرین از ابتدای نشر تا ۱۹۹۰ چاپ شده منتشر شد. کتابشناسی ملی قطر

انتشارات دارالکتب القطریه از ۱۹۷۰ دست به انتشار فهرست تألیفات قطری به صورت سالانه براساس روش دیوینی - با راهنمای مؤلف، عنوان و موضوع زده است. این کتابشناسی ملی در دو بخش عربی و فرانسه و هر یک در قالب سه بخش تقسیم شده است:

منشورات رسمی (دولتی و انجمن‌ها)؛ منشورات غیررسمی (مؤسسات خاص) و تألیفات دانشگاهی (پایان‌نامه‌ها و تحقیقات دانشگاهی). این کتابشناسی دارای راهنمای مولفان، عناوین و موضوعات است.

کتابشناسی‌های منطقه‌ای^۱

به هر کتابشناسی که انتشارات یک منطقه مشخص را که میان مجموعه‌ای از مناطق به وسیله یک ویژگی هم‌سنگ شده‌اند ثبت و ضبط کند کتابشناسی منطقه‌ای گویند. بهترین مثال برای یک کتابشناسی منطقه‌ای کتابشناسی منطقه‌ای وست ایندیس^۲ است که با عنوان Current Caribbean Bibliography انتشار می‌یابد. این کتابشناسی شامل انتشارات منطقه اطراف دریای کارائیب که مسائل و قضایای مشترک دارند می‌شود (۱۷، ۱۵). همچنین کتابشناسی کتاب‌ها در انگلستان^۳ که توسط کتابخانه‌های موز در بریتانیا با همکاری کتابخانه کنگره امریکا، انتشار می‌یابد و پژوهش‌های نشراتی است که به زبان انگلیسی در همه دنیا منتشر می‌شود. در بریتانیا همچنین یک کتابشناسی با عنوان Cumulative Book Index و نیز فهرست سینیو^۴ شامل مطبوعات فرانسه زبان می‌شود که در سطح جهانی منتشر می‌شود. این فهرست از ۱۹۳۳ انتشار یافته است (۸۸-۸۶، ۴). همچنین نشریه لغویة للمطبوعات که توسط

1. Regional Bibliography
2. West Indies

3. Books In English
4. Biblio

اداره توثیق و معلومات سازمان تربیت، فرهنگ و علوم با همکاری دارالکتب قاهره انتشار می‌یابد از مثال‌های خوب برای کتابشناسی مخطوطه‌ای به‌شمار می‌رود.

کتابشناسی‌های موضوعی^۱

کتابشناسی‌های موضوعی از لحاظ حجم و کمیت جامعه تحت پوشش متفاوتند. این نوع کتابشناسی‌ها ویژه یک موضوع یا بیشتر هستند. کتابشناسی‌های موضوعی از مهم‌ترین وسایل و ابزار در تحقیقات علمی به‌شمار می‌روند. برخی انجمن‌ها، دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی در خصوص انتشار این نوع کتابشناسی برای تسهیل در کار محققان و مساعدت آنها، اقداماتی انجام داده‌اند. از کتابشناسی‌های موضوعی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

کتابشناسی ادبیات انگلیسی کمبریج^۲ که در ۱۹۴۰ در قالب چهار جلد به چاپ رسید و ویرایش جدید آن نیز در ۱۹۷۰ به چاپ رسید.

از دیگر کتابشناسی‌هایی که صرفاً موضوعی بوده و به مخطوطه یا زبان خاصی پای بند نیستند همان کتابشناسی منتشر شده توسط یونسکو است که در پاریس در ۱۹۵۱ انتشار یافت و از ۱۹۶۲ استیونس^۳ در لندن انتقال یافت با این عنوان:

International Bibliography of the Social Sciences (۱۰:۳)

از دیگر کتابشناسی‌های موضوعی در سطح ملی می‌توان به سه مورد زیر اشاره کرد:

1. *British Medical Book List*, London, 1950
2. *American Scientific Books*, 1963:62, 1962:63, 1963:64 Ed by P.B. Stecker, N.Y., 1962:1964 (1:104)

از بارزترین کارهای موفق در زمینه کتابشناسی موضوعی در موضوع کتابخانه‌ها و اطلاع‌رسانی این کتابشناسی است:

3. *Library and Information Science Abstracts*, London: Library Association 1958:3:78-79)

این کتابشناسی از طرف انجمن کتابخانه‌های بریتانیا به صورت فصلنامه همراه با مجموعه‌ای سالانه انتشار می‌یابد. از دیگر کتابشناسی‌های موضوعی در همین موضوع، *Library Literatures* است که توسط شرکت ویلسون^۴ در نیویورک از ۱۹۲۱ به صورت آزمایشی انتشار

یافت و از ۱۹۳۴ به صورت منظم به چاپ رسید. از کتابشناسی‌های موضوعی در زبان عربی دلیل البلیو غرافی^۵ لاتین الفکری العربی فی مجال المکتبات و التوثیق است که توسط محمد فتیح عبدالهادی در قاهره توسط اداره توثیق و المعلومات بالمنظمة العربیة للترتیب و الثقافة و العلوم به ۱۹۷۶ انتشار یافته است.

کتابشناسی‌های اشخاص^۵

این کتابشناسی‌ها مربوط به تألیفات یک نویسنده مشخص است و گاهی به آن بیو بلیو گرافی اطلاق می‌شود. برخی از این نوع کتابشناسی‌ها ساده بوده و از حد یک فهرست توصیفی آثار یک مؤلف در پایان شرح حال او فراتر نمی‌رود. اما پارهای از آنها تفصیلی و عمقی است مانند کتابشناسی‌های زیر:

1. F.W. Ebbich & L.L. Schucking, *A Shakespeare Bibliography* (1931; Supplement 1937).
2. Michael Sadler, *Trilolope: A Bibliography* (1928).

در زبان عربی از این دست کتابشناسی‌ها می‌توان به مؤلفات الغزالی اثر عبدالرحمن بدوی (قاهره دارالقلم، ۱۹۶۱) و مؤلفات ابن سینا از جورج شحاته فتوحی (قاهره دارالمعارف، ۱۹۵۰) و مؤلفات ابن خلدون اثر عبدالرحمن بدوی (قاهره) اشاره کرد.

منابع

۱. الحلوجی، عباس‌سار، مذخل دراسة المراجع القاهرة: دار الثقافة للطباعة والنشر، ۱۹۷۴.
۲. خلیفه شعبان عبدالعزیز، البلیو غرافیا اول علم الکتاب، دراسة فی اصول النظرية البلیو غرافية و تطبيقاتها النظرية العامة، القاهرة: الدار المصرية للكتاب، ۱۹۷۷.
۳. سولیدی، فتوحی میری، تقویم المراجع العربية و الاجنبية، الکویت: وكالة المطبوعات (دب).
۴. علی محمد سلیمان البلیو غرافیا الماضي والحاضر، دمشق: منشورات وزارة الثقافة، ۱۹۹۵.
۵. علی نواز محمد، قوائم المؤلفات اول البلیو غرافیات، سلسلة الكتب الحديثة شماره ۴۰، بغداد: وزارة الاعلام، مدبره الثقافة، ۱۹۷۲.
۶. لوزی، نوبل مالکلیسی البلیو غرافیا، ترجمه صبح عثمان، مراجعه نصری زنجب، بیروت: منشورات عويدات، ۱۹۸۱.
۷. لندر، لروی، هارولد شاد البلیو غرافیا اول مطبة كشماله الجارية، ترجمه عبدالمنعم محمد موسی، القاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب، ۱۹۸۴.
۸. المحرسي سعد محمد، البلیو غرافیا و دراستها فی علوم

1. Subject Bibliographies
2. F.W. Watson, *The Cambridge Bibliography of English Literature* 4Vol., 1940; new ed., 1973

3. Stevens

4. Wilson

5. Personal Bibliographies

المكتبات . القاهرة: جمعية المكتبات المدرسية ، ١٩٧٦ .
٩. مكلوي، حسن: إعداد تكنولوجيا الاتصال الحديث في العصر
المعلومات . القاهرة: دار المصرية للكتاب ، ١٩٩٣ .
١٠. الوضع البيبليوغرافي بالقطار العربية: التعريف بالبيبليوغرافيا
القومية التطريد ملتقى المحصر البيبليوغرافي بالقطار العربية تونس
٢٧-٢٦ فوريه ١٩٧٩ .

11. *AIA. Glossary of Library Terms*. Chicago: The American Library Association. 1943.
12. Barmon, Robert. *Elements of Bibliography: Simplified Approach*. London: Metuchen, 1981.
13. Chakraborti, M.L. *Bibliography in theory and practice*. Calcutta: World Press, 1991.
14. Encyclopaedia Britannica, 11th ed, Vol.3.
15. Katz, William. *Introduction to Reference Work*. Vol.1. Basic Information Sources. 2nd ed. New York: Mc Graw- Hill, 1974.
16. The Oxford English Dictionary. Vol.1 (A, B).
17. Robinson, A.M. *Systematic Bibliography*. London: Clive Bingley, 1978.
18. Stokes, Roy. *The Function of Bibliography*. 2nd ed. Agrafon Book. 1982, p.3.

تاريخ دريافت، ٨٧/٣/١٠

